Journal of Economy Culture and Society

E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

İstanbul: Sanayisizleşmeyen Bir Küresel Kent

Istanbul: A Global, but Still Industrial, City

Özgür SAYIN[1]

[1]Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bilecik, Türkiye

ORCID: Ö.S. 0000-0003-2111-6152

Corresponding author:
Özgür SAYIN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bilecik, Türkiye
E-mail: ozgur.sayin@bilecik.edu.tr

Submitted: 17.02.2021
Revision Requested: 27.05.2021
Last Revision Received: 16.06.2021
Accepted: 16.07.2021
Published Online: 24.01.2022

Citation: Sayin, O. (2022). İstanbul: Sanayisizleşmeyen bir küresel kent. *Journal of Economy Culture and Society*, 65, 329-349. https://doi.org/10.26650/JECS2021-881837

ÖZ

Küresel ekonominin ulus-devletlerin bölgesel sınırlarını aşarak derinleşmesi, küresel kentler olarak adlandırılan bazı büyük şehirlerin bu sistemin organizasyonunda önemli işlevler üstelenerek giderek daha fazla önem kazanmasına neden olmaktadır. Bu kentlerin küresel ve bölgesel işlevleri, ulus-ötesi bağlantıları ve geçirdikleri ekonomik, politik ve sosyal dönüşümler üzerine inşa edilmiş geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu literatürdeki temel yaklaşımlardan bir tanesi küresel şehirlerin üretim yapılarının sanayiden ileri hizmetler sektörüne doğru keskin bir geçiş gösterdiğidir. Zaman içinde hem küresel kentler olarak tanımlanan şehirlerin sayısındaki artışa hem de sanayisizleşme çalışmalarında önemli gelişimler gerçekleşmiştir. Bu gelişmelere rağmen küresel kentlerin sanayisizleşmiş şehirler olduğu tezinin yeteri kadar ampirik sorgulamaya tabi tutulmadığı gözlemlenmektedir. Bu noktadan hareketle, bu çalışma küresel kentlerin aynı zamanda post-endüstriyel bir karakter taşıdığı tezini İstanbul örneği üzerinde sorgulamaktadır. Bu amaçla, makale İstanbul'un bir küresel kent olarak ortaya çıktığı 2000'li yıllardan itibaren şehrin ekonomik yapısındaki değişimleri ekonomik üretimin, istihdamın ve mekânsal göstergeler yoluyla inceleyerek şehirde bir sanayisizleşme sürecinin yaşanıp yaşanmadığını incelemektedir. Bulgular, literatürde varsayılanın aksine, şehirde bu tarz bir dönüşüm yaşanmadığını, ancak küreselleşmenin sanayi üretiminin niteliğinde ve kent içindeki yerleşiminde birtakım değişikliklere yol açtığını göstermektedir. Bulgular ayrıca sanayisizleşmenin temelde bir kısım yerel ve ulusal faktörlerden kaynaklandığını, küreselleşmenin de bu sanayinin kentte kalmasına katkı sağladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küresel Kentler, Sanayisizleşme, Post-endüstriyel Şehir, İstanbul

ABSTRACT

Global cities are typically perceived as the outcomes of a series of structural transformations experienced by the advanced capitalist countries in North America and Western Europe in the 1970s. A radical decrease in the share of industrial production vis-à-vis an increase in advanced producer services in the sectorial composition of global cities is one of the indicators of such restructuring. However, beyond the North Atlantic Axis—and especially with regard to new global cities—

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

the validity of this assumption is questionable. Consequently, this paper involves a case study of Istanbul on the subject. This paper considers economic production and employment levels as well as spatial indicators to explore the changes in the sectorial dynamics of Istanbul's economy following the 2000s. Furthermore, it evaluates whether post-industrial transformation has taken place in the city. The first empirical section of the paper argues that such post-industrial transformation has not taken place in Istanbul; it posits that rather, globalization has spurred some changes in the manufacturing industry in terms of the scale of production and spatial distribution within the city. It further discusses the local and global dynamics contributing to the survival of industries in the city.
Keywords: Globalization, Global Cities, De-industrialization, Post-industrial City, Istanbul

EXTENDED ABSTRACT

Since the last quarter of the twentieth century, the profound impacts of economic globalization have initiated significant transitions in the traditional organizational framework that used to prevail in the global capitalist economic system and in which nation-states were the primary actors. Although nation-states' capabilities have diminished gradually, some major cities, called global cities, have emerged as new strategic regions in which various cross-border flows are concentrated. From the economic perspective, these global cities may be identified based on a set of unique functions that they serve in the spatial organization of global capitalism (e.g., coordination units for transnational companies in terms of their global activities, primary locations of advanced producer service firms, and basing points for global capital accumulation). For researchers studying global cities, this reorganization has appeared parallel to a restructuring in the sectorial composition of global cities. This restructuring takes the form of a sharp shift from the prevalence of industrial service sectors to that of advanced ones. However, outside the core realm of the research, the perception of global cities as post-industrial spaces is questionable in general as various local, national, and global dynamics play active roles—simultaneously but in different scales—in the establishment of global cities. This paper further interrogates the post-industrial transformation thesis on Istanbul, one of the leading recently globalized cities. The potential contribution of such an examination is threefold. This study proposes the thesis that Istanbul is not a deindustrialized global city. Such an approach can provide empirical evidence for future studies considering Istanbul within the globalization–city relationship framework. In the broader context, this study offers a new approach to testing the fundamental assumptions on global cities; thus, it enables researchers to stretch the theoretical limits to studying the establishment of global cities. Finally, establishing a common basis for deindustrialization studies and global urban research may help expand the empirical grounds for both these types of literature. There are three aspects in which Istanbul may be considered an interesting and fruitful case study subject in the context of the study of global cities. First, the rise of Istanbul as a global city has emerged primarily in the span of the last 20 years; thus, it is a contemporary as well as ongoing process. Second, Istanbul has emerged as one of the most developed cities among the several recently globalized ones. Thirdly, although Istanbul is one of the world's prominent global cities today, it contradicts some assumptions of how global cities are typically established and comprises a more hybrid and partly exceptional urbanization pattern. The core argument of this paper is that a similar differentiation can also be observed in the sectorial composition of the Istanbul economy. In other words, although Istanbul is considered a global city, it has not yet experienced a deindustrialization process; on the contrary, the manufacturing industry has still maintained its importance in the sectoral distribution of the economy.. The transformation experienced in Istanbul can be interpreted in two ways. First, it may be perceived as a spatial change occurring main-

ly in the form of the concentration of manufacturing firms on the periphery of the city, which is a stark contrast to the agglomeration of service sectors in the central areas. Second, it is a qualitative shift in the industrial production scale from large corporations toward small- and medium-sized enterprises, most of which are export-oriented and subcontracted. The fact that Istanbul has not transformed into a post-industrial city—at least so far—may be attributed to various reasons that are beyond the purview of this study. However, in all circumstances, one of the most important factors to consider in this context is Istanbul's position as the nation's core at various levels, including the economic and social levels. Istanbul's central position makes it necessary for all major companies in the country to be situated in Istanbul, regardless of their origins or the sectors in which they operate. Besides, it is also evident that administrative strategies that can facilitate the removal of industrial areas towards other cities have not yet been realized despite targets set in this direction. Another aspect to consider is that the city's labor structure is not capable of causing this transformation, neither through its internal dynamics nor with its external migration. Finally, because foreign investments in the city are relatively compatible with the current local and national dynamics, they do not cause a serious structural change in the city's current economic system.

1. Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte giderek artan sermaye, meta, emek ve bilgi hareketliliği bir zamanlar ulus-devletlerin birincil aktörleri olduğu küresel ekonomik sistemin geleneksel organizasyonunda derin değişikliklere yol açtı. Bu değişikliğin odağında küresel kapitalizmin kontrol ve kumanda merkezleri, küresel sermaye birikiminin toplanma mekânları ve ulus-ötesi hareketliliklerin birincil bağlantı noktaları olmak gibi bir takım yeni ve özel işlevleri üstlenen küresel kentler olarak adlandırılan bir dizi ayrıcalıklı şehir bulunmaktadır (Friedmann, 1986; Sassen, 1991; Scott, 2001). Bu küresel yeniden yapılanma aynı zamanda küresel kentlerde gelişmiş kapitalist ülkelerde sanayi üretiminde karlılıkların düşmesi ile başlayan ve çok uluslu şirketlerin üretim hatlarını emek gücünün nispeten ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere taşımaları ile ortaya çıkan sanayisizleşme sürecinin hem sonucu hem de tetikleyicisiydi (Friedmann ve Wolff, 1982; Friedmann, 1986). Böylece küresel kentler, sanayi üretiminin kent ekonomisindeki yerini bankacılık, medya, telekomünikasyon yahut çeşitli danışmanlıklar benzeri ileri hizmet sektörlerine bıraktığı, küresel ölçekte yönetim, tasarım, araştırma-geliştirme gibi post-endüstriyel olarak karakterize edilen ekonomik faaliyetlerin merkez üsleri haline geldiler (Sassen, 1991).

Başlangıçta küresel kentlerin coğrafyası Londra, New York, Paris gibi çoğunlukla Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki erken sanayileşmiş ülkelerde yer alan az sayıdaki şehirle sınırlandırılırken geçen zamanda küresel kapitalizmin faaliyet alanındaki gelişmelere paralel olarak başta Doğu Asya olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin büyük şehirlerini de içerecek şekilde genişlemiştir (Sassen, 2016). Küresel kentlerin sayısındaki bu artış, yeni küreselleşen kentlerin, küresel ekonominin işleyişindeki işlevleri, kentsel dinamikleri yahut bağlantılarının sayısı ve niteliği gibi çeşitli açılardan klasik küresel kentlerden farklılaştığına işaret etmektedir (Parnreiter, 2014; Derudder ve Taylor, 2016). Bu farklılıklar erken dönem çalışmaların tek taraflı (Batı-merkezli) ve fazla genelleyici olduğu eleştirilerini doğurmuş ve özellikle batı-dışı coğrafyalara odaklanan farklı eleştirel yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Fujita, 2011; Parnell ve Robinson, 2013; Sheppard, Leitner ve Maringanti, 2013; Heo, 2015; Schindler, 2017). Benzer şekilde son zamanlarda küresel kent araştırmalarının kendi bünyesinde de yaklaşımın temel varsayımlarının – özellikle yeni küresel kentlerde – sorgulanmasına dair artan bir eğilimin varlığı gözlenmektedir (Hoyler ve Harrison, 2017; Kleibert, 2017; Krijnen, Bassens ve Van Meeteren, 2017; Sayın, Hoyler ve Harrison, 2020).

Ancak, bazı istisnai çalışmalar bir kenara bırakılırsa, küresel kent yaklaşımının en temel varsayımlarından biri olan sanayisizleşme tezinin bu yeni eğilim içinde kendine gerektiği kadar yer bulamadığı söylenebilir. Öte yandan, sanayisizleşmeye dair ekonomik coğrafya disiplini içerisinde oldukça zengin teorik tartışmalar üretilse de ampirik çalışmalar coğrafi açıdan oldukça kısıtlıdır (Schindler ve ark., 2020). Özellikle gelişmekte olan coğrafyalardaki çalışmalar genellikle sanayi ve hizmet sektörleri arasındaki bu dönüşümü ülkeler düzeyinde almakta, meselenin şehir boyutu göz ardı edilmektedir (Hassink ve ark., 2017; Schindler ve ark., 2020; Pike, 2020). Bu noktadan hareketle, bu çalışma İstanbul örneğinde küresel kentlerin aynı zamanda post-endüstriyel şehirler olduğu iddiasını sorgulamaktadır. Bu tarz bir sorgulama hem İstanbul çalışmaları için hem de daha geniş anlamda küresel kent ve sanayisizleşme çalışmalarına katkıda bulunabilir. Birincisi açısından, bu çalışmanın öne sürdüğü İstanbul'un sanayisizleşen bir küresel kent olmadığı tezi küreselleşme-kent ilişkisi çerçevesinde İstanbul'u ele alacak potansiyel araştırmalar için bir dayanak oluşturabilir. İkinci potansiyel katkısı ise çift yönlüdür. Bir, makale küresel kent çalışmalarına yeni bir sorgulama alanı açarak yaklaşımın teorik çerçevesini geliştirme

olanağı sunmaktadır. İki, sanayisizleşme ve küresel kent literatürlerine bir ortak payda oluşturarak bu iki literatürün ampirik çalışma zeminini genişletebilir.

Bu bağlamda, İstanbul birkaç açıdan ilginç ve faydalı bir vaka çalışması olarak değerlendirilebilir. Birincisi, 1980'lerde başlayan küreselleşme serüveni içerisinde İstanbul'un bir küresel kente dönüşmesi büyük oranda son 20 yılda yaşanan değişimler ile ortaya çıkmıştır, dolayısıyla hem güncelliğini koruyan hem de devam eden bir süreçtir. İkincisi, pek çok yeni küreselleşen şehir arasında, İstanbul bu süre zarfında küresel kent sistemindeki konumu en hızlı/fazla yükselen şehirlerin başında gelir (At Kearney, 2017; karşılaştırma için ayrıca bakınız, GaWC, 2000; 2017). Üçüncüsü, bugün dünyanın önemli küresel şehirlerinden biri olmasına rağmen, pek çok açıdan küresel kent yaklaşımının hipotezleri ile çelişen (Akcan, 2015; Akçalı ve Korkut; 2015), nispeten hibrid (Yetişkul ve Demirel, 2018) ve kategorize edilmesi zor (Sayın ve ark., 2020) bir kent karakteri taşımaktadır. Bu çalışma benzeri bir farklılaşmanın İstanbul ekonomisinin sektörel karakterinde de ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bir başka ifade ile her ne kadar küresel kent karakterine sahip olsa da İstanbul sanayisizleşme olarak karakterize edilen yapısal bir ekonomik dönüşüm geçirmemektedir, aksine kentin ekonomik yapısında sanayi üretimi varlığını önemli ölçüde korumaktadır.

Çalışmanın devamı dört ana bölümden oluşmaktadır. Bir sonraki bölümde, küresel kent literatürünün sanayisizleşme ile ilgili temel tezleri incelenecek ve küresel kentlerin geleneksel coğrafyası dışında kalan alanlarda bu yaklaşımların neden sorgulanması gerektiğine dair tartışmalara yer verilecektir. Sonrasında, İstanbul'un 1980'lerden itibaren yaşadığı küreselleşme deneyimine ve küresel kente dönüşme sürecine dair bir arka plan bilgisi verilecektir. Bu kısmı takip eden iki bölümde, öncelikle İstanbul ekonomisinde 2000'li yıllardan itibaren yaşanan değişimler sanayisizleşme-sanayisizleşmeme bağlamında incelenecektir. Daha sonra ise, sanayisizleşmeme tezinin nedenleri tartışılacaktır. Makale, ana bulguları özetleyen kısa bir sonuç bölümü ile sonlandırılacaktır.

2. Küresel Kentler ve Sanayisizleşme: Mit mi, evrensel bir gerçeklik mi?

Küresel kentlerin ortaya çıkması 1970'lerden itibaren Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki sanayileşmiş ülkelerin geçirdiği ve Fordist üretim sisteminin çöküşü ile sonuçlanan bir dizi yapısal dönüşüm ile ilişkilendirilir (Brenner, 2004; 2018; Scott ve Storper; 2015). Buna göre, diğer ekonomik, politik ve teknolojik gelişmeler ile birlikte, ulus-ötesi şirketlerin faaliyet alanlarını (bilgi ve teknoloji temelli gelişmiş hizmetler sektörlerine geçiş) ve coğrafyalarını (üretim bölümlerinin iş gücünün nispeten ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılması) yeniden düzenlemesi küresel kapitalizmin mekânsal örgütlenmesinde yeni iş bölümü yarattı (Friedmann, 1986). Yeni uluslararası iş bölümü olarak adlandırılan bu yeniden yapılanmanın üç önemli yansıması oldu. Birincisi, gelişmiş kapitalist ülkelerin, özellikle büyük şehirlerinde, sanayi üretiminin ekonomideki keskin bir şekilde düştü (Brenner, 2006; Neumann, 2016). İkincisi, küresel kentler olarak adlandırılan bir dizi büyük şehir, küresel ekonominin işleyişinde ve mekânsal organizasyonunda bazı özel işlevleri üstlenerek ulus devletlerin yerlerini almaya başladı:

> "[Küresel kentler] …dört yeni işlevi yerine getirir: Birincisi, dünya ekonomisinin örgütlenmesinde komuta noktaları olarak; ikincisi, imalat sanayinin yerini alan, finans ve gelişmiş hizmet firmalarının kümelendiği başlıca şehirler olarak; üçüncüsü, bu sektörlerde, inovasyon ve üretim alanları olarak; dördüncü, ürünler ve yenilikler için önde gelen pazarlar olarak. (Sassen, 1991, ss. 3–4)"

Sassen'in çokça alıntılanan yukarıdaki paragrafında işaret ettiği üzere, üçüncü dönüşüm de küresel kentlerin ekonomik üretimlerinde sanayi sektörünün payının hızla düşerek gelişmiş hizmet sektörlerinin ekonominin birincil faaliyet alanı haline gelmesi şeklinde ortaya çıktı. Post-endüstriyel dönüşüm olarak tanımlanan bu yeniden yapılanmayı iki aşamalı olarak ele almak gerekir. Birinci evrede imalat sanayi firmalarının küresel kentlerden taşınması ile birlikte, başta, finans, bankacılık, medya, telekomünikasyon gibi sektörlerde faaliyet gösterenler olmak üzere büyük çok uluslu şirketlerin tamamına yakınının yönetim üsleri, tasarım ve planlama merkezleri bu şehirlerde kümelenmeye devam ederler. Çok uluslu firmalara hukuk, muhasebe, dış ticaret gibi alanlarda danışmanlık hizmeti sunan üretici hizmet firmalarının bu şehirlerde toplanması ile küresel kentler hizmet sektörü merkezli bir ekonomik karakter kazanırlar (Sassen, 2016). Bu kümelenme mevcut sanayisizleşme dalgasını bir başka yönden daha tetikler. Kent merkezinin yukarıdaki sektörlere hitap eder şekilde yeniden yapılanması, aynı zamanda arsa ve kira fiyatlarını yükselterek, endüstriyel soylulaştırmaya sebep olur ve sanayinin şehirden kaçışını hızlandırır (Ferm ve Jones, 2016). Böylece, başta Londra ve New York gibi model şehirler olmak üzere, küresel kentler sanayi üretiminin ekonomideki payının neredeyse sıfırlandığı ve yerini gelişmiş hizmet sektörlerine bıraktığı post-endüstriyel şehirlere dönüşürler (Beaverstock, Smith ve Taylor, 2000; Sassen, 2001; Parnreiter, 2013).

Bu değişim küresel şehirlerin istihdam ve emek yapılarında da Daniel Bell'in (1976) nispeten daha erken bir dönemde post-endüstriyel toplumun doğuşu olarak ifade ettiği köklü değişiklikleri beraberinde getirir. Buna göre, bu şehirlerde sanayi istihdamı keskin bir düşüş gösterirken, gelişmiş hizmet sektörlerinin toplam istihdamdaki payı giderek yükselmektedir (Kantor ve ark., 2012). Sanayi istihdamındaki düşüş geleneksel işçi sınıfını oluşturan sanayi çalışanlarının başka şehirlere göç etmesine veya (göçmenler ile birlikte) hizmetler sektörünün alt segmentinde yer alan düşük nitelikli ve düşük ücretli işlere yönelmesine sebep olur. Buna karşın, yeni yükselen sektörlere hitap eden yaratıcı sınıflar (Florida, 2005), örneğin yüksek-eğitimli beyaz yakalı profesyoneller (örneğin, tasarımcılar, yöneticiler, bankacılar, beyaz yakalı mühendisler) küresel kentlerdeki işgücü piyasasının aranan aktörleri haline gelir (Sassen, 1991; Hamnett, 2000; 2020; Fainstein, 2001; Timberlake ve ark., 2012). Bu sektörlerin ihtiyaç duyduğu işgücü sadece yerel ve ulusal ölçekte değil aynı zamanda yüksek nitelikli küresel işgücü havuzundan beslenir (Friedmann, 1986; Sassen, 1991; Beaverstock, 2005; 2017; Sanderson ve ark., 2015). Küresel şehirler böylece bir tarafında küresel profesyonel elitlerin diğer tarafında işçi sınıfı niteliğini kaybetmiş yerel halktan ve düşük eğitimli göçmenlerden oluşan iki kutuplu bir sınıfsal nitelik kazanırlar (May ve ark., 2007).

Bu özellikler başlangıçta az sayıda büyük şehir ile özdeşleştirilirken, ekonomik entegrasyonun derinleşmesi ve küresel şirketlerin faaliyet alanlarının genişlemesiyle birlikte Şangay, Seul, İstanbul, Sao Paulo, Mumbay gibi gelişmekte olan ülkelerdeki pek çok şehir küresel kentlere atfedilen işlevleri üstlenmeye başladılar (Csomos, 2017). Böylece, hem küresel kent kavramı içerisinde değerlendirilen şehir sayıları arttı hem de bu kentlerin coğrafi dağılımı yeni sanayileşen ülkelere doğru genişledi (Sassen, 2016; Derudder ve Taylor, 2016). Benzeri bir gelişim sanayisizleşmenin coğrafyasında da görülmektedir. Ekonomik küreselleşmenin küresel Kuzey'den küresel Güney'e doğru yayılmasının erken sanayileşmiş ülkelerin dışında kalan coğrafyalarda bir prematüre sanayisizleşme (Rodrik, 2016) sürecini tetiklediği, böylece bu bölgelerde – ülkeden ülkeye değişmekle birlikte – imalat sanayinin hizmetler sektörün karşısında belirgin bir düşüş yaşama eğilimine girdiği varsayılmaktadır (Daniel, 2013; Schindler ve ark., 2020; Pike, 2020). Ampirik örnekleri sınırlı ve coğrafi açıdan kısıtlı olsa da, teorik çalışmalar bu ülkelerdeki büyük şehirlerin bu sanayisizleşme sürecinden etkilendiğini ve giderek post-endüstriyel kentlerin karakterlerini yansıtmaya başladığını öne sürmektedir (Scott ve Storper, 2015; Schindler ve ark., 2020).

Bu iki literatür örtüştürüldüğünde, küresel kentlerin aynı zamanda sanayisizleşmiş şehirler olduğu algısı güçlenebilir, ancak bu konuda yapılan bazı ampirik çalışmalar bu tezin kısmen sorgulanabilir olduğunu, evrensel bir gerçeklik olarak kabul edilmemesi gerektiğini göstermektedir (Hill ve Kim, 2000; Ma ve Timberlake, 2013; Savitch ve ark., 2014). Örneğin, İstanbul, Seul, Tokyo gibi şehirlerin yanında Detroit, Barcelona, Milano gibi erken sanayileşmiş ülkelerdeki bazı küresel kentlerin ekonomilerinde imalat sanayiinin halen daha 4ağırlığını korurken, Delhi, Hong-Kong, Rio de Janeiro gibi nispeten yeni küresel şehirlerdeki sektörel kompozisyon yaklaşımın varsayımlarını doğrulamaktadır (Berube ve ark., 2015). Ancak birinci örnekteki şehir sayısının fazlalığı ve coğrafi çeşitliliği varsayımın daha fazla sayıda yerel çalışma ile sorgulanması gerekliliğini ima etmekte; en azından sanayisizleşmenin küresel kentler için mecburi istikamet olmadığını düşündürmektedir.

Bu durum bir yönüyle küresel kent işlevlerinin ulusal sınırlar içinde bir ya da birkaç şehirde yoğunlaşması ile açıklanabilir. A.B.D, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde dahi geçerli olan bu durum (GaWC, 2019), diğer şehirlerin, –küresel olarak adlandırılsa bile- küresel şehirlere atfedilen özellikleri aynı öcüde yerine getirmediği yahut başka özellikler ile listeye dâhil olduğu, dolayısıyla aynı radikal dönüşümleri yaşamadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu gibi durumlarda küreselleşmenin etkisi post-endüstriyel dönüşümden ekonominin mekânsal dağılımında yaşanan değişimler ile ortaya çıkmaktadır (Indraprahasta, Derudder ve Koelemaji, 2018). Çoğu zaman sanayisizleşme ile karıştırılan bu tarz bir değişimde küresel kentlerin merkez bölgelerinin ileri hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı tipik 'merkezi iş alanları' niteliği kazanmasıyla bu alanlar sanayi firmaları için pahalı hale gelmeye başlar ve endüstriyel soylulaştırmanın birinci aşaması gerçekleşir. Ancak bu sanayinin her durumda şehir dışına taşınacağı anlamına gelmez. Aksine, pek çok durumda ''eşzamanlı ve karmaşık bir âdemi-merkeziyetçilik ve yeni merkezileştirme süreci (Scott ve ark., 2001; 18)'' işlemeye başlar ve imalat sanayi kentin çeperlerine doğru hareket eder. Böylece sanayi ve hizmetler sektörlerinin aynı kentsel sınırlar içinde ancak mekânsal olarak ayrıştığı küresel kent formları ortaya çıkar.

Bu hibrid özellik, sanayisizleşme ve sanayileşmenin eşanlı gerçekleştiği, batı-dışı küresel kentlerde çok daha belirgindir. Örneğin, Seul (Hill ve Kim, 2000), Şangay (Zhang, 2014), Mumbay (Harris, 2012) veya İstanbul (Sayın ve ark., 2020) gibi pek çok önemli küresel kent, bir yandan çeşitli küresel kent fonksiyonlarını üstenirken, diğer yandan da kayda değer ölçüde sanayi üretimi gerçekleştirmeye devam etmektedirler. Bu durum genellikle, bu şehirlerin kendilerine özgü yerel ve ulusal dinamiklerinin bu şehirlerin küreselleşme sürecini şekillendirmesi ile açıklanır. Örneğin, küresel kent kavramına eleştirel bir açıdan yaklaşan bazı çalışmalar Doğa Asya'daki kalkınmacı devletlerin farklı tarihsel, politik ve toplumsal özelliklerin bu ülkelerdeki küresel kentlerin sanayisizleşmesine engel olduğunu iddia etmektedir (Olds ve Yeung, 2003; Saito, 2003; Zhang, 2014). Ayrıca, bu ülkelerde ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisini benimseyen merkezi otoritelerin piyasa ve yerel yönetimler üzerindeki otoriter konumları sayesinde küreselleşme sürecine ulusal çıkarları doğrultusunda yön verebildiği ve bu ülkelerdeki küresel şehirlerde Batı'daki gibi bir sanayisizleşme süreci yaşanmadığı savunulmaktadır (Hill ve Kim, 2000; Fujita; 2003, Timberlake ve ark., 2014)

Küreselleşmenin de bu sanayisizleşmeme sürecine çeşitli şekillerde katkı yaptığı söylenebilir. Birincisi, hem sanayi hem de hizmetler sektöründeki yabancı doğrudan yatırımlar benzer bir coğrafi seyir izlemektedir. Yani, gelişmekte olan ülkelerdeki küresel şehirler hem –nispeten ucuz emek gücünden dolayı – imalat sanayi alanında yatırım almaya devam etmekte, hem de –finansal kapitalizmin genişlemesinden ve yeni örgütlenme noktalarına duyulan ihtiyaçtan dolayı – hizmetler sek-

töründe yatırım almaktadırlar (Wei, Leung ve Luo, 2006; Timberlake ve ark., 2014). İkincisi, çok uluslu şirketlerin küresel kentlerde konumlanması, yerel dinamiklerle de ilişkili olarak, taşeron ve/veya ihracata yönelik üretim yapan küçük ve orta ölçekteki sanayi işletmelerinin küresel şehirlerde var olma isteğini arttırabilir. Bu durum, örneğin, Çin (He, Zu ve Yang, 2017) gibi geniş bir coğrafi alana yayılmış veya küresel entegrasyonu büyük oranda tek bir küresel kent üzerinden gerçekleşen Güney Kore (Hyunh, 2020) ya da Türkiye (İSO, 2015) gibi ülkelerde özellikle belirgindir.

Toparlamak gerekirse, hem küresel kent çalışmalarında hem de sanayisizleşme literatüründe son yıllarda gelişmekte olan coğrafyaların giderek daha fazla yer bulduğunu söylemek mümkün. Bu aynı zamanda, yeni küreselleşen kentlerin coğrafi dağılımının sanayisizleşme varsayımlarının kavramsal haritası ile örtüştüğü anlamında da gelir. Ancak, küresel kent yaklaşımında sanayisizleşme konusundaki çalışmaların azlığı, sanayisizleşme çalışmalarının da coğrafi açıdan sınırlı kalması ve küresel Güney'de kent boyutunun genellikle ihmal edilmesi küresel kentler ve sanayisizleşme ilişkisine dair genel bir kanıya varılmasını zorlaştırmaktadır. Bu tablo, küresel kentlerin sanayisizleşen kentler olduğu tezinin ampirik bazda ve özellikle yeni küreselleşen şehirlerde daha fazla sorgulanması gerektiğini göstermektedir.

3. Ekonomik Başkentten Küresel Şehre Doğru İstanbul

İstanbul'un küresel kente dönüşme süreci aslında 2000'li yılların konusudur, ancak şehir küreselleşmenin etkilerini 1980'lerden itibaren hissetmeye başlamıştır (Keyder, 1999; 2008; Tekeli, 2010). Bu nedenle bu süreci 1980–2002 arası küreselleşme ve 2002 sonrası küresel kente dönüşme olarak iki ayrı evreye ayırarak değerlendirmek gerekir. İlk evrede küreselleşmeyi İstanbul'un gelişiminde belirleyici bir dinamik haline getiren iki dönüm noktasından bahsedilebilir. Birincisi, 24 Ocak 1980'den itibaren Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşme stratejileri terk edip küresel ekonomi ile bütünleşmeyi teşvik eden neoliberal ekonomi modelini benimsemesidir (Türkün, Aslan ve Şen, 2014). Ülkenin en büyük şehri ve ekonomik başkenti olarak, İstanbul bu bütünleşme sürecinin merkezinde yer almış ve ülkeye gelen küresel yatırımların açık ara birinci tercih yeri olmuştur (Tümertekin, 2010).

İkinci önemli gelişme ise, 1989'de Doğu Bloku'nun yıkılmasının ardından eski Blok ülkelerinin neoliberal küreselleşme sürecine dâhil olmasıyla başlamıştır. Bu evrede İstanbul Doğu-Batı arasındaki geçiş noktası olma özelliğini yeniden kazanmaya başlamış ve kendi hinterlandı içinde ticaret, turizm, eğitim veya çalışma gibi çeşitli amaçlardan kaynaklanan göç hareketliliğinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir (Kasaba, 2008). Bu gelişmelere rağmen, bu dönemde İstanbul'un henüz küresel kent karakteri sergilemekten uzak olduğunu, şehrin daha ziyade ulusal ve küresel ekonomi arasında bir kapı işlevi gördüğünü belirtmek gerekir (Walker ve Taylor, 2000).

2000'li yıllardan itibaren küreselleşme süreci hem İstanbul hem de Türkiye için bambaşka bir ivme kazandı. Bu dönemde, İstanbul ülkenin küreselleşmesindeki merkezi rolünü pekiştirirken, aynı zamanda küresel ekonomik sistemdeki önemini de giderek arttırmaya başladı (Sarkis, 2009; Keyder, 2010; Sassen, 2019). Bu durum bir yönüyle Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede küresel hareketliliğin giderek artmasıyla açıklanabilir. Ancak bunun yanında aynı derecede önemli iki ulusal gelişmeden de bahsetmek gerekir. Birinci gelişme 2001 krizinin ardından iktidara gelen AKP iktidarının ilk yıllarından itibaren özelleştirme, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve en önemlisi yabancı sermaye yatırımlarının önündeki kısıtlayıcı engellerin kaldırılması gibi bir dizi reformla önceki dönemde kısmen hayata geçirilen neoliberal entegrasyon sürecini derinleştirmesi olarak özetlenebilir (Keyder, 2010). İkinci olarak, bu dönemde İstanbul'un gelişmiş hizmet sektörlerinin kümelendiği, küresel bir finans merkezi ve ulaşım merkezi olarak işlev gördüğü lider bir küresel kente

dönüştürülmesi hemen hemen bütün yerel ve merkezi planlama dokümanlarında ve politika belgelerinde kendine yer bulan ulusal bir strateji haline geldi (İBB, 2009; İSTKA, 2014; TCKB, 2014). Merkezi yönetim bu hedef doğrultusunda kentsel politika yapım süreçlerine aktif bir şekilde müdahil olarak bir yandan özeleştirme, kamu arazilerinin satışı, mega-projeler, kamu-özel sektör ortaklıkları gibi küresel sermayenin şehre yönelmesini sağlayacak politikalar geliştirirken, diğer yandan da finans merkezi projesi, havaalanı gibi doğrudan küresel kent projeleri olarak nitelendirilebilecek spesifik uygulamaları hayata geçirdi (Aksoy, 2012; Logie ve Morvan, 2014, Kızıldere ve Chiodelli).

Salt ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, bu gelişmelerin 2000'li yıllarda şehrin ekonomisinde ciddi bir büyüme etkisi yarattığı söylenebilir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, İstanbul'un toplam ekonomik üretimi 2002'den itibaren -2008 krizi haricinde- aralıksız büyüyerek 2017 yılında yaklaşık 1 trilyon Türk Lirası'na ulaştı. Oran olarak daha geride kalsa da bu büyüme İstanbul'da yaşayan insanların bireysel refahlarına da yansımaktadır. 2004-2017 yılları arasında şehirde kişi başı gelir yaklaşık beş kat artarak 80 bin Türk Lirası'nı aştı. Güncel piyasa raporlarına göre, kaydettiği bu büyüme performansı ile İstanbul özellikle yeni küresel şehirlerin arasında ekonomisi en fazla gelişen şehirlerin başında gelmektedir. Bu büyümenin arkasında küresel sermayenin İstanbul'a gösterdiği ilginin büyük önemi var. 2002'den itibaren ülke genelinde hızla artan yabancı doğrudan yatırımların yaklaşık yarısını çeken şehir başta emlak ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren küresel şirketler için önemli bir yatırım merkezi haline geldi (İSTKA, 2012). Tabloda görülebileceği üzere, İstanbul'daki yabancı menşeili firmaların sayısı 2000'lerin başında 2 binlerle ifade edilirken, bugün, çoğunluğu Avrupa Birliği ve Orta Doğu ülkelerinden, 30 bine yakın yabancı sermayeli şirket şehirde faaliyet göstermektedir.

Tablo 1: Bazı Ekonomik Göstergelerle İstanbul (2002-2017)

Sene	GSYH (İstanbul, Milyon TL)	GSYH (İstanbul, Kişi Başı, TL)	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Türkiye, Milyon TL)	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı (İstanbul)	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı (Türkiye)
2002	-	-	1082	2991	5438
2003	-	-	1752	3591	6529
2004	173,02	14656	2883	4712	8568
2005	201,32	16749	9801	6776	11119
2006	237,06	19368	20185	8334	14039
2007	266,56	21388	22042	10053	17270
2008	301,39	23852	19851	11533	20292
2009	300,36	23454	8585	13060	23093
2010	343,54	26253	9099	15057	26347
2011	418,86	31165	16182	16641	30676
2012	475,90	34637	13744	19811	34936
2013	552,85	39468	13563	22229	38710
2014	622,76	43645	13337	25267	43394
2015	722,57	49773	19263	28782	48940
2016	809,82	54933	13929	-	-
2017	970,22	65041	11099	-	-

Kaynak: 2002-2017 yılları arasına dair T.C. Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK tarafından sağlanan istatistiklerden uyarlanmıştır.

Ulusal ölçekteki konumunun yanı sıra, şehir bu dönemde küresel sistemde de önemli işlevler üstlenen bir merkez şehir ortaya çıktı. Örneğin, bugün şehir küresel ekonominin organizasyonunda önemli bir koordinasyon merkezi haline geldi. Önceki dönemlerden farklı olarak, küresel fir-

malar İstanbul'u sadece Türkiye'ye açılmak için tercih etmiyorlar, pek çok çok uluslu şirket Orta Doğu, Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki faaliyetlerini İstanbul'da kurdukları bölgesel operasyon merkezleri üzerinden yönetiyorlar (Bhandari ve Verma, 2013). Bunun yanından, son yıllarda gerileme gösterse de şehir finans (Yeandle ve ark., 2018), gayrimenkul (PwC ve ULI, 2019), lojistik (CBRE, 2015) gibi sektörlerde kendi hinterlandındaki merkez üslerin başında gelmektedir. Coğrafi konumunun sağladığı avantajlar sebebiyle, hem bir geçiş noktası hem de nihai varış noktası olarak dünya üzerindeki en önemli ulaşım merkezlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (OAG, 2018). Bu ve benzeri kıstaslara göre oluşturulan pek çok küresel şehir endeksi İstanbul'un, Frankfurt, Seul ya da Los Angeles gibi ikincil küresel şehirlerin başında geldiğini ve özellikle kendi hinterlandı içerisinde lider şehirlerden birisi olduğunu göstermektedir (GaWC, 2020).

Kısacası, 40 yıllık küreselleşme serüveni içerisinde İstanbul'un 2000'lerden itibaren hızla önemli bir küresel merkeze dönüştüğünü söylemek mümkündür. Başka bir ifade ile küresel sistemdeki konumu bakımından İstanbul artık rahatlıkla bir küresel kent olarak nitelendirilebilir. Ancak bu gelişim sadece küresel dinamikler ile açıklanabilir olmaktan uzaktır, aksine, yukarıda bir kısmı tartışıldığı üzere, çeşitli yerel ve ulusal faktörler bu gelişimde büyük bir rol oynamaktadır. Bu dinamikler göz önüne alındığında, İstanbul'un kent ölçeğinde yaşadığı dönüşümlerin diğer küresel şehirlerin deneyimleri ile ne derece benzeştiği, ya da başka bir ifade ile küresel kent argümanları ile ne kadar örtüştüğü, sorgulanmaya değerdir. Bu farklılıkların bazıları, son yıllardaki bazı ampirik çalışmalarda tartışılmıştır (Akcan, 2015; Yetişkul ve Demirel, 2018; Sayın ve ark., 2020). Bu çalışmanın iddiası benzeri bir farklılığın şehrin ekonomik kompozisyonunda da görülebileceğidir.

4. Küreselleşme, Sanayisizleşme(me) ve İstanbul

Literatür kısmında ifade edildiği üzere, küresel kentler ekonomik anlamda, küresel ölçekte belirli özel işlevlerin üstlenilmesi ve yerel ölçekte sanayi üretiminden ileri hizmet sektörlerine doğru keskin bir geçiş ile karakterize edilir. İstanbul'un 2000'li yılların başından itibaren küresel ekonomik sistemde giderek artan önemi, onun küresel ve bölgesel işlevleri ve bağlantıları açısından küresel kentler kategorisinde değerlendirilmesine olanak kılmaktadır (Sayın, 2020). Sanayisizleşme açısından değerlendirildiğinde, İstanbul'un giderek küresel şehir retoriği ile uyumlu bir post-endüstriyel nitelik kazandığını, sanayinin üretiminin şehrin dış çeperlerine ve başka şehirlere taşındığı iddia eden pek çok çalışma bulunmaktadır (Keyder, 2005; Bezmez, 2008; Akçalı ve Korkut, 2015; Temurçin ve Aldırmaz, 2017; Schindler ve ark., 2020). Bu tarz bir anlatı, belli ölçülerde doğru olsa da, İstanbul'da yaşanan dönüşüme dair kısmi bir açıklama sunmaktadır.

Çalışmanın bu kısmındaki tartışmalar 2000'li yıllardan itibaren İstanbul ekonomisinde sektörel bazda yaşanan değişmelerin birkaç açıdan küresel kent tezlerinden ayrıldığını göstermektedir. Birincisi, İstanbul'da küreselleşmenin etkisi sanayisizleşmeye işaret eden bir yapısal dönüşüm şeklinde değil, farklı sektörlerin şehir içi kümelenmelerini etkileyen bir mekânsal değişim ile ortaya çıkmaktadır. İkincisi, kentteki hizmet sektörü küresel kent kavramına dayanak oluşturan ileri hizmet sektörlerinin ağırlığını oluşturduğu bir nitelik taşımamaktadır. Üçüncüsü, sanayisizleşme tezlerinin temel dayanağı olan ağır sanayi kentten uzaklaşırken, yerine küçük ölçekli sanayi kuruluşları gelmekte, yani sanayi üretiminin niteliği değişmektedir. İstanbul'da bir post-endüstriyel dönüşüm yaşanıp yaşanmadığını anlamak için öncelikle ekonomik üretimin ve istihdamın sektörel dağılımına ve emek yapısının karakterine bakmak gerekir. Burada geçmeden önce, sanayisizleşme (ya da sanayisizleşmeme) sürecini tahlil ederken öncelikle sanayisizleşme kavramın ile ne ifade edilmek istendiğini vurgulamakta fayda var;

> ''İmalatın toplam çıktı ve istihdam içindeki payındaki mutlak düşüşler ile göreli düşüşler arasında temel bir ayrım vardır. Bu fark önemlidir, çünkü büyüyen bir ekonomide imalat göreceli olarak düşüyor olabilir, ancak mutlak boyutunu koruyabilir. (Pike, 2020)''

İstanbul'daki ekonomik değişimi bu gözle değerlendirdiğimizde, küreselleşmenin sanayi sektörünün toplam ekonomik üretiminde bir düşüşe yol açmadığı açıkça görülmektedir (bakınız Tablo-2). Aksine, 13 yıllık dönemde hem sanayi sektöründe hem de hizmetler sektöründe kayda değer bir ekonomik büyümenin varlığı söz konusudur. Her ne kadar ekonominin birincil sektörü yaklaşık %60'lık payı ile hizmet sektörü olsa da, sanayi üretiminin %30'lık payı bize İstanbul'un sanayi şehri olma özelliğini devam ettirdiğini düşündürtmektedir. Sektörlerin alt kırılımlarına ait göstergeler de bunu doğrulamaktadır. Örneğin, imalatın üretimdeki payının %5'in altında olduğu Londra ve New York gibi bilinen küresel şehirlerden farklı olarak, İstanbul'da imalat sanayii şehirdeki toplam ekonomik üretiminin %15,6'sını tek başına gerçekleştirmektedir (Berube ve ark., 2015). Bu payla imalat sanayi aynı zamanda şehir ekonomisine en fazla katkıyı yapan sektördür. Diğer yandan, hizmetler sektöründe esas ekonomik üretim ve büyüme, beklenenin aksine, küresel kentler ile özdeşleşen, yüksek katma değer üreten finans, teknoloji gibi sektörlerde değil toptan ve perakende ticaret sektöründe gerçekleşmektedir (Akgün ve Akgün, 2017). Hizmetler sektöründeki büyümenin büyük oranda ticaret hacmindeki artıştan kaynaklanması, bir sonraki bölümde tartışacağımız üzere, şehirdeki imalat sanayiinin gelişimine de katkı da bulunmakta, yani sanayisizleşme sürecinin önüne geçmektedir.

Tablo 2: İstanbul'da Sektörlere Göre İstihdam ve Toplam Üretim (2004-2017)

Sene	GSYİH (Milyon TL)		GSYİH (%)		İstihdam (Bin Kişi)		İstihdam (%)	
	Sanayi	Hizmet	Sanayi	Hizmet	Sanayi	Hizmet	Sanayi	Hizmet
2004	47,07	103,60	27,2	59,88	1490	2015	42,3	57,2
2005	54,20	121,00	26,92	60,1	1582	2111	42,7	56,9
2006	65,54	141,23	27,65	59,57	1577	2218	41,4	58,2
2007	72,54	163,15	27,22	61,21	1549	2287	40,3	59,4
2008	79,30	188,51	26,31	62,55	1574	2335	40,1	59,5
2009	72,53	194,79	24,15	64,85	1403	2312	37,7	62,1
2010	83,50	217,97	24,31	63,45	1577	2354	39,9	59,6
2011	111,64	256,17	26,65	61,16	1677	2512	39,8	59,7
2012	123,90	295,36	26,03	62,06	1649	2818	36,7	62,7
2013	146,26	337,31	26,46	61,01	1635	2997	35,1	64,3
2014	166,40	383,49	26,72	61,58	1870	3198	36,7	62,8
2015	191,68	444,33	26,49	61,49	1922	3347	36,2	63,1
2016	217,99	494,27	26,85	61,16	1822	3685	32,8	66,3
2017	262,25	595,32	27,09	61,42	1800	3799	31,8	67,1

Kaynak: TÜİK, T.C. Kalkınma Bakanlığı, T.C. Sanayi Bakanlığı tarafından ilgili yıllara dair yayınlanan çeşitli verilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstihdam verileri ise, toplam ekonomik üretime benzeyen ancak ondan daha karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Tabloda kent içi istihdamın birincil kaynağı olan hizmetler sektörünün payını %10 arttırdığı, buna karşın 2 milyon kişinin çalıştığı sanayi sektörünün oranı %42'den %30'lara kadar gerilediği görülmektedir. Bu ilk bakışta sanayiden hizmetlere doğru bir geçişin olduğu izlenimi verebilir, lakin sanayinin hem toplam üretim hem de istihdam rakamlarında görülen artış bu değişimin şehrin mekânsal büyümesi ve/veya sanayi istihdamının yapısındaki de-

ğişmelerin bir sonucu olabileceği düşüncesini akla daha yatkın kılmaktadır. Detaylar da bu varsayımı güçlendirmektedir. Toplam üretimde olduğu gibi, işgücü bazında da toplam istihdamın %29,3'sini karşılayan imalat sanayi (İŞKUR, 2017) en çok üreten iş kolu olarak ortaya çıkmaktadır (Akgün ve Akgün, 2017). Üstelik bu sanayi sektöründe çalışanların %80'ine yakının mavi yakalı çalışanlardan oluşması ise İstanbul'un üretim işlevleri ile öne çıktığını göstermektedir (İSO). Sanayi sektörünün payını değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, kayıt dışı istidamın varlığıdır. Toplam istidamın %22,19'una denk gelen kayıt dışı işgücü başta tekstil olmak üzere imalat sanayiinde istihdam edilmektedir (SGK, 2020). Son yıllarda sayıları giderek artan göçmen iş gücü de bu oranlara dâhil edildiğinde, sanayi sektörünün reel payının resmi istatistiklerde sunulandan daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır (Caro, 2020).

Hizmetler sektöründeki istihdam da, yine beklenilenin aksine, yüksek nitelikli ve katma değer üreten finans, medya, bilişim gibi sektörlerin aksine satış, büro ve müşteri hizmetleri gibi alt segment olarak nitelenen çalışma alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bununla beraber, örneğin finans sektörünün toplam istihdamdaki payı 2008'de %3 gibi küçük bir orana denk gelirken, 2016'da %1,84'e kadar gerilemiştir. Dahası, işgücü piyasasına yönelik yapılan araştırmalar, İstanbul'da üst düzey yöneticilik ve profesyonel hizmetler gibi yüksek nitelikli mesleklerin nitelik gerektirmeyen hizmet sektörlerine karşısında belirgin bir gerileme içerisinde olduğunu göstermektedir (Akgün ve Akgün, 2017).

Aşağıdaki tablo bu gerçeği başka bir açıdan ortaya koymaktadır. Küresel kent analizlerini takip ettiğimizde, kentteki işgücünün yükseköğretim seviyesine sahip, idari ve profesyonel işlerde yoğunlaşmış ve büyük ölçüde küresel yetenek havuzundan beslenen bir karaktere sahip olması gerekir (Hamnett, 2020). Ancak, İstanbul'un emek yapısının bu özelliği sergilemekten uzak olduğunu söyleyebiliriz (Tablo-3). Mavi yakalı çalışanların halen daha toplam istihdamda %41 gibi önemli bir paya sahip olduğu şehirde, lise ve altı seviyede eğitime seviyesindeki çalışanlar toplam istihdamın yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. İstanbul Kalkınma Ajansı'nın araştırması, 2006–2016 yılları arasında yaptığı araştırma, muhtemelen şehrin aldığı dış göç sebebiyle, özellikle diplomasız işgücünde büyük bir artışın olduğunu göstermektedir (İSTKA, 2017). Bu da, resmi çalışan yabancı işgücünün zaten oldukça az olduğu şehrin beyaz yakalı küresel işgücünü çekme potansiyeline de sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3: İstanbul İşgücü Piyasası ve Eğitim (2014-2019)

Yıl	İşgücü				İstihdam			
	Okuma Yazma Bilmeyen	Lise Altı Eğitimliler	Lise ve Dengi Meslek Okulu	Yüksek Öğretim	Okuma Yazma Bilmeyen	Lise Altı Eğitimliler	Lise ve Dengi Meslek Okulu	Yüksek Öğretim
2010	41	2622	1042	899	36	2228	891	792
2011	44	2619	1098	1012	37	2289	981	904
2012	45	2581	1181	1257	41	2273	1048	1131
2013	52	2597	1245	1355	43	2287	1111	1217
2014	73	2974	1288	1451	59	2607	1131	1299
2015	81	3054	1323	1635	67	2646	1147	1446
2016	89	3091	1418	1829	81	2681	1211	1585
2017	109	3095	1457	1917	96	2676	1245	1647
2018	88	3143	1495	2012	78	2751	1305	1765
2019	101	3119	1537	2030	88	2664	1272	1754

Kaynak: İBB, 2020

Ekonominin sektörel dönüşümünü anlamanın bir başka yöntemi de kent içi ekonomik üretimin mekânsal dağılımını incelemektir. Bu bağlamda, sanayi üretiminin kentin içinde ve dışına doğru yer değiştirmesi küreselleşme sürecinden önce de karşılaşılan bir olgudur. 1960'lar ve 1970'ler boyunca, hızlı nüfus artışının yarattığı baskılar sebebiyle kentin tarihi çekirdeği üzerinde kurulu fabrikaların şehrin dış bölgelerine doğru taşındığı sürekli bir desentralizasyon süreci yaşanmıştır (Doğan, 2013; Ayık ve Avcı, 2018). 1980'lerden itibaren, küresel dinamiklerin ortaya çıkışı bu süreci daha da derinleştirmiştir. Özellikle hizmetler sektöründeki kümelenme eğilimi ve göçten kaynaklı yeni yerleşim alanlarına duyulan ihtiyaç, fabrikaların yerlerini Maslak-Büyükdere aksında plaza binalarına, Zeytinburnu, Bayrampaşa gibi tarihi yarımadaya yakın kent çeperlerinde de konut, otel ve alışveriş merkezlerine bıraktığı bir dönüşüme yol açmıştır (Özdemir, 2002; Öktem, 2011; Doğan, 2013). Ancak, bunun post-endüstriyel ekonomi yarattığı tezine biraz temkinli yaklaşmak gerekiyor;

> ''İstanbul halen daha banliyölerinde birçok endüstriyel üretim tesisine ev sahipliği yapan bir mega-şehirdir. Bu bağlamda, kentin genişlemesi aynı zamanda sanayi arazilerinin de sonucunu doğurur. İstanbul'a "yedek işçi ordusu" nedeniyle birçok ekonomik yatırım yapıldığı sürece, İstanbul bir finans ve turizm merkezi olarak görüldüğü kadar bir sanayi şehri olduğu olarak da görülebilir." (Üçoğlu, 2019, s. 203)

Ancak bu gelişmeler bir post-endüstriyel dönüşüme yol açmaktan ziyade sanayi üretiminin niteliğini ve kent içindeki yerleşim yerlerini değiştirmiştir. Büyük sanayi tesislerinin şehri terk edip yine çoğunlukla Kocaeli, Çorlu, Sakarya, Bilecik gibi İstanbul'a yakın şehirlere taşındığı tezleri büyük oranda doğrulanabilir. Ancak, bu taşınmanın yarattığı boşluk küreselleşmenin ihracat ve taşeron üretim yapan firmalara sunduğu fırsatlardan kaynaklı olarak küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kurulması ile doldurulmuştur. Bir başka ifade ile bugün şehirde üretim yapan firmaların tamamına yakın 1980 sonrası kurulan küçük ölçekli aile işletmelerinden oluşmaktadır (İSO, 2015). Bu işletmelerin yine büyük bir kısmı, 1980'ler sonrası D–100 ve TEM karayolları üzerinde oluşmaya başlayan ilçelerde kümelenmiştir. Bununla beraber, görece düşük yüzölçümüne rağmen, büyümenin hızı ve yoğunluğu şehirde kent-çeper ayrımını belirsizleştirmiş, şehir sadece yerleşim anlamında değil sektörel bazda da çok merkezli bir karakter kazanmıştır (Dökmeci ve Berköz, 1994; Enlil, 2011). Bu çok merkezli yapı içinde, tarihi yarımadada ticaret ve turizm işlevleri ön plana çıkarken, Şişli ve Beşiktaş gibi merkezi iş alanı olarak kabul edilen bölgeler klasik küresel kent tanımına uygun, sanayiden arındırılmış, bir ekonomik yapıya bürünmüştür. Buna karşın, Bağcılar, Sancaktepe, İkitelli gibi yeni ilçelerin pek çoğunda imalat sanayi temel ekonomik faaliyet olarak varlığını sürdürmektedir (Akgün ve Akgün, 2017).

Kısacası, 2000'lerden itibaren İstanbul'un ekonomisinde küreselleşmenin etkileri yoğun olarak hissedilse de bu etkiler şehirde, klasik küresel kentlerde yaşananlara benzer, imalat sanayinin yerini katma değeri yüksek gelişmiş hizmet sektörlerine bıraktığı bir post-endüstriyel dönüşüme yol açmamıştır. Aksine, veriler İstanbul'un küreselleşme sürecine imalat sanayisinin varlığını koruyarak, ama aynı zamanda yerleşim yeri ve nitelik anlamında dönüşerek, dâhil olduğunu göstermektedir. Bir sonraki kısımda göreceğimiz üzere, bu durum büyük oranda İstanbul'un sahip olduğu çeşitli yerel özelliklerden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme de, genelde varsayılanın aksine, bir kısmını değiştirse de, çoğunlukla bu güçlü yerelliklere uyum sağlayarak pekiştirici bir etki yaratmaktadır.

5. Sanayisizleşmemenin Nedenleri

Buraya kadar 2000'li yıllardaki küreselleşme sürecinin İstanbul'un ekonomik yapısındaki sektörel yansımaları üzerinde duruldu. Bu kısımda ise sanayisizleşme sürecinin ortaya çıkmasını engelleyen nedenler tartışılacaktır. Aslında bu konuya dair politik, ekonomik, sosyal hatta tarihsel açılardan sayısız neden sunulabilir, ancak hem konu bütünlüğü hem de kelime sınırı açısından diğerlerinden daha önemli olduğu düşünülen dört temel neden üzerinde durulacaktır. Bunların bir kısmı İstanbul'un ulusal kent sistemi içerisindeki konumu, sanayi üretiminin ve emek yapısının nitelikleri gibi içsel faktörler, bir kısmı de şehrin aldığı yabancı yatırımların niteliği gibi dışsal faktörler olarak değerlendirilebilir. Ancak bunları birbirlerinden ayrı faktörler olarak değerlendirmemek gerekir, çünkü pratikte, küreselleşmenin şehirde yarattığı ekonomik dönüşüm iç ve dış faktörlerin bir arada ve birbirleriyle etkileşimi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile yerel özellikler kentin küresel sisteme ne şekilde eklemlenebileceğini belirlerken, küresel faktörler de çoğu zaman bu yerel özellikler ile uyumlu ve bunları pekiştirici etkiler yaratırlar.

Şehrin sanayisizleşmeme nedenlerinin başında Türkiye'deki kentsel sistemin tarihsel olarak pek çok ekonomik fonksiyonun İstanbul'da kümelendiği tek merkezli bir yapı üzerinde inşa edilmesi gelir. 1980'lerden itibaren Türkiye küreselleşmeyi hedef alan bir büyüme stratejisine geçtiğinde, bu yapı İstanbul'un ülkenin tek küresel kenti olarak ulusal-küresel bütünleşmesinin merkezi haline gelmesiyle kendini göstermiştir. Bu durum, iki şekilde sanayisizleşmeyi engellemektedir. Birincisi, fiziksel ve kurumsal alt yapı, pazara, üretim faktörlerine ve işgücüne yakınlık gibi firmaların yer seçimini etkileyen bütün fonksiyonların İstanbul'da toplanması sebebiyle hem yerli firmalar hem de ülkeye gelen yabancı yatırımcılar için İstanbul öncelikli tercih sebebi olmaktadır. Örneğin, yabancı sermaye açısından bakıldığında, ülkede imalat sanayisinde faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmaların %16'sı İstanbul'da bulunmaktadır (İSO, 2015). Bu oran aynı zamanda şehirdeki toplam 30 bine yakın yabancı firmanın yaklaşık %15'ine denk gelmektedir. Dolayısıyla, yerli sanayi firmalarının mevcudiyetine ek olarak, şehir halen daha imalat alanında ilaç, kimya, mekanik ya da elektronik gibi sektörlerde önemli miktarda yatırım çekmektedir. Bu yatırımların çoğunlukla organize sanayi bölgelerindeki KOBİ niteliğindeki firmalara yönelmesi şehirdeki mevcut üretim yapısının daha da güçlenmesine sebep olmaktadır (TMMOB, 2017).

İkincisi, yukarıdaki faktörler ile birlikte, esnek üretim modelinin dünya üzerindeki yaygınlaşması ve küresel ticaret hacmindeki artışın da küçük ve orta ölçekli imalat sanayii firmalarının şehirde kalmasında etkili olmaktadır. Her ne kadar Kayseri, Denizli, Bursa gibi pek çok büyükşehirde ihracata yönelik sanayi üretimi, özellikle 2000'ler sonrasında kayda değer ölçüde artış gösterse de, İstanbul Türkiye'nin ihracat odaklı büyüme stratejisindeki birincil konumunu halen daha korumaktadır. Bugün, şehirde faaliyet gösteren imalat sanayii firmalarının %61'i ihracat odaklı üretim yaparken, bu firmaların yarattığı ihracat hacmi ülkedeki toplam ihracatın yaklaşık %30'una denk gelmektedir (İSO, 2015). Başka bir açıdan, Türkiye'deki küresel firmaların çoğunluğunun İstanbul'da bulunması, başta tekstil ve gıda gibi taşeron üretimin yaygın olduğu imalat sektörlerinin pazara yakınlık ya da ulaşım maliyetleri gibi gerekçelerle şehirde var olma isteğini arttırmaktadır. Ayrıca, hizmetler sektöründeki yabancı sermayeli firmaların %70 gibi çok büyük bir kısmının gayrimenkul ve ticaret sektöründe faaliyet gösterenlerden oluşması (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017) bu alanlara yönelik üretim yapan sanayi firmaları açısından İstanbul'da bulunmayı avantajlı hale getirmektedir.

Bir diğer faktör de planlama eksikliği ya da politik tutarsızlıklar olarak tanımlanabilir. İstanbul'un sanayi üretiminden arındırılmış ve küresel sistemde gelişmiş hizmet sektörlerindeki fonksiyonları ile var olan bir küresel kente dönüştürülmesi aşağı yukarı 1990'ların başından bu yana

yerel ve merkezi yönetimlerin üzerinde hem fikir olduğu bir stratejik hedeftir (İBB, 2009; İSTKA, 2014; TCKB, 2014). Yarattığı iş hacminin büyüklüğü ve şehir içindeki mekânsal dağılımının genişliği düşünüldüğünde ve üstelik kendi içsel dinamikleri şehirde var olmayı daha avantajlı kılarken, böyle bir dönüşümün ekonomik, politik ve sosyal maliyetleri açısından hem özel sektörün hem de yerel yönetimlerin planlama becerilerini aşan bir işlem olduğunu söylemek mümkün. Dolayısıyla, bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için birçok paydaşın dâhil olduğu geniş kapsamlı bir planlama mekanizmasının yaratılması gerekmektedir, ancak bugüne kadar sanayisizleşme hedefi ile tutarlı dönüşüm planı ortaya koyulmamıştır. Aksine, 1990'larda ve 2000'lerde kentte yeni organize sanayi bölgeleri açılarak ve kentin dış bölgelerinde çoğunlukla tarım ve kamu arazileri üzerinde kurulan imalat sanayi işletmelerine ruhsat verilerek şehirdeki sanayileşme süreci daha da pekiştirilmiştir.

Şehirdeki işgücü niteliğinin küresel kentlerdeki emek talebi ile örtüşmemesi de bir başka etken olarak gösterilebilir. İstanbul'da, 7 milyona yaklaşan toplam işgücünün 4,5 milyondan fazlası (%79) üniversite altı eğitim seviyesine sahiptir. Yükseköğretim mezunlarının %25'lik kısmının meslek yüksekokulu mezunlarından oluşması ileri hizmetler sektöründen çok sanayideki teknik/ara eleman ihtiyacına hizmet etmektedir (Bakış ve ark., 2017). Bu haliyle şehirdeki işgücünün küresel kentler ile özdeşleşen bir yaratıcı sınıf (Florida, 2005) potansiyelini taşımadığı rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan, şehirdeki işgücü arzı artışının temel belirleyicilerinden biri olan iç ve dış göçlerin niteliği de sanayisizleşme sürecini desteklememektedir. Her ne kadar küreselleşme İstanbul'a gelen yabancı sayısında kayda değer bir artışa yol açsa da, şehirde ikamet izni ile bulunan yabancıların %10'undan daha azı remi izinle çalışmaktadır (Toksöz ve ark., 2012). Ayrıca, resmi istatistikler özellikle iyi eğitimli işgücünün İstanbul'dan uzaklaştığını göstermektedir (Sputnik, 2019). Bu bağlamda, İstanbul'un uluslararası profesyonel elitler olarak adlandırılan işgücü havuzundan beslenemediği gibi küresel kentler arasındaki 'yetenek savaşında' (Beaverstock ve Hall, 2012; Verginer ve ark., 2021) göç alan değil göç veren konumda olduğu iddia edilebilir.

Toparlamak gerekirse, burada bir kısmını özetlenen çeşitli faktörler İstanbul'un küresel kentler yaklaşımı ile örtüşen bir post-endüstriyel dönüşüm geçirmesini engellemektedir. Şehrin sanayisizleşmemesi bir yönüyle onun ulusal kent sistemindeki konumu, sanayi üretiminin ve işgücünün yapısı, planlama yoksunluğu gibi yerel dinamiklerden, bir yönüyle de küreselleşmenin hem yabancı yatırımlar yoluyla hem de üretim fırsatları yaratarak bu süreci desteklemesinden kaynaklanmaktadır. Bu özellikler aynı zamanda 1980'lerden itibaren büyük ölçekli ulusal sanayi şirketleri üretim hatlarını çevre illere taşırken, yükselen kira maliyetlerine karşı daha duyarlı olması beklenen küçük ölçekli firmaların İstanbul'da artarak var olmaya devam etme nedenlerini, yani sanayi üretiminin niteliğindeki değişimin sebeplerini de açıklamaktadır.

6. Sonuç

Ekonomik küreselleşmenin ulus-devletlerin sınırlarını aşarak dünya coğrafyasının çok büyük bir kısmını kapsayan bir bütünleşmeye yol açması, ulus-altı mekânsal formların giderek daha fazla önem kazanmasına yol açmaktadır. Bu yapılar içinde, küresel kentler ekonomik sistemin işleyişinde birincil yönetim ve koordinasyon üsleri, sermaye birikiminin toplanma merkezleri ya da çeşitli küresel hareketliliklerin bağlantı noktaları olmak gibi bir dizi ayrıcalıklı işlevleriyle ön plana çıkmaktadırlar (Friedmann, 1986; Sassen, 1991). Literatürdeki erken dönem araştırmalar bu şehirlerde, en azından kavramın ortaya çıktığı Kuzey Atlantik aksında, yukarıdaki değişimler ile eşanlı olarak sanayiden ileri hizmetler sektörüne doğru keskin bir geçişin yaşandığını iddia etmektedirler (Beaverstock ve ark., 2000; Sassen, 2001). Ancak zaman içinde dünya üzerinde

yeni bölgelerin ekonomik bütünleşme sürecinde dâhil olması ile yeni küresel kentlerin ortaya çıkması küresel kentlere dair öne sürülen tezlerin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda birçok araştırmacı küresel kentler yaklaşımın temelde belirli şehirlerin içsel deneyimlerinden üretildiğini ve batı dışı coğrafyalardaki şehirlerin yaşadığı dönüşümü tam olarak açıklayamadığını ileri sürmektedirler (Parnell ve Robinson, 2013, Sheppard ve ark., 2013). Bu çalışmalardaki temel itiraz küreselleşmenin etkisinin kent ölçeğinde kendi gerçeklerini dayatan bir olgu olarak değil aynı zamanda yerel dinamiklere göre şekil alan bir dönüşüme sebep olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Bu durum dünyanın önemli küresel kentlerinden biri olan İstanbul için de geçerlidir. Küresel kentlere atfedilen özelliklerin birçoğunu sergilese de, şehrin gelişiminde en az küreselleşmenin kendisi kadar belirleyici olan yerel ve ulusal özellikler İstanbul'un yaklaşımın temel varsayımları ile tam olarak örtüşmeyen hibrid bir küresel kent biçimi kazanmasına neden olmaktadır (Sayın ve ark., 2020). Bu hibrid karakter şehirdeki ekonomik üretimin sektörel dağılımında da kendini göstermektedir. Bu iki şekilde okunabilir. Birincisi hizmetler sektöründeki büyüme ileri hizmet alanlarından daha çok ticaret ve gayrimenkul piyasasındaki gelişmeler ile bağlantılıdır. İkincisi, bu büyüme sanayinin kentten çekilmesi pahasına gerçekleşmemekte, sanayi üretiminin kentteki varlığı devam etmektedir. Bununla beraber, İstanbul'da yaşanan dönüşüm esas olarak imalat sanayisi firmalarının kentin dış çeperlerinde kümelenmesi şeklinde ortaya çıkan bir mekânsal değişiklik ve üretimin yapısının ölçeğinde küçük ve orta ölçekli firmalara doğru kaydığı niteliksel bir değişim olarak karakterize edilebilir.

İstanbul'un bir post-endüstriyel kente – en azından şu ana kadar – dönüşmemesi bu çalışmanın sınırlarını aşan pek çok farklı sebeple açıklanabilir. Ancak her koşulda en önemli etkenlerden bir tanesi ülkenin ekonomik, sosyal ve daha birçok açıdan çekirdeğinde İstanbul'un bulunduğu tek merkezli kentsel karakteridir. Bu durum, faaliyet gösterdiği sektörden ya da menşeinden bağımız olarak ülkedeki firmaların İstanbul'da bulunmasını bir anlamda zorunlu kılmaktadır. Sanayisizleşme doğrultusunda ortaya koyulan hedeflere rağmen, ilgili idari mekanizmaların henüz kentteki sanayinin başka şehirlere taşınmasını sağlayabilecek kapsamlı bir eylem planını yürürlüğe koyamamış olmaları da bir başka faktör olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, şehirdeki emek yapısı ne kendi iç dinamikleri ne de aldığı dış göçler ile bu dönüşümü sağlayabilecek niteliktedir. Şehre yönelen küresel yatırımlar da mevcut yerel ve ulusal dinamikler ile görece uyumlu bir nitelikte olduğundan, kentin mevcut ekonomik karakterinde ciddi bir yapısal değişikliğe yol açmamaktadır.

İsmi ile müsemma gezegensel niteliğine rağmen, ekonomik küreselleşme kentler üzerinde meta-anlatılar ile açıklanabilecek tek tip bir dönüşüme yol açmaz, aksine değdiği her noktada yerel, ulusal ve küresel dinamiklerin iç içe geçtiği farklı kent biçimlerinin vücut bulmasına sebep olur. Dolayısıyla, küresel kent kavramı, tıpkı küreselleşmenin kendisi gibi, kopyalanabilir, statik bir kent formunun varlığına işaret etmez. Aksine, farklı coğrafyalarda yerel dinamiklerin en az küresel faktörler kadar belirleyici olduğu yüzlerce farklı modelin küresel kent kavramı içerisinde değerlendirebileceği söylenebilir. Bu açıdan İstanbul'un küresel bir kent olduğuna şüphe olmamakla birlikte, onun bu kavramın bütün özelliklerini sergilemediğini, güçlü yerel özelliklerini korumaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Akcan, E. (2015). The" Occupy" turn in the global city paradigm: The architecture of AK Party's Istanbul and the Gezi Movement. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, *2*(2), 359–378.

Akçalı, E., & Korkut, U. (2015). Urban transformation in Istanbul and Budapest: Neoliberal governmentality in the EU's semi-periphery and its limits. *Political Geography*, *46*, 76–88.

Akgün, İ. & Akgün, A. A. (2017). *İstanbul'da istihdam eğilimlerinin belirlenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.

Aksoy, A. (2012). Riding the storm:'new Istanbul'. *City*, *16*(1–2), 93–111.

A.T. Kearney (2017). *Global cities: Leaders in a world of disruptive innovation*, Chicago, IL: A.T. Kearney.

Ayık, U. & Avcı, S. (2018). İstanbul'da sanayisizleşme: Coğrafi bir bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6(65), 505–523.

Beaverstock, J. V. (2005). Transnational elites in the city: British highly-skilled inter-company transferees in New York City's financial district. *Journal of ethnic and migration studies*, *31*(2), 245–268.

Beaverstock, J. V. (2017). The spatial mobility of corporate knowledge: expatriation, global talent, and the world city. In H. Jöns, P. Meusburger, M. Heffernan (Ed.), *Mobilities of knowledge* (pp. 227–246). Cham, CH: Springer.

Beaverstock, J. V., & Hall, S. (2012). Competing for talent: global mobility, immigration and the City of London's labour market. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, *5*(2), 271–288.

Beaverstock, J. V., Smith, R. G. and Taylor, P. J. (2000). World-City network: A new metageography?. *Annals of the Association of American Geographers*, *90*(1), 123–134.

Bell, D. (1976). The coming of the post-industrial society. *The Educational Forum, 40*(4), 574–579.

Bezmez, D. (2008). The politics of urban waterfront regeneration: the case of Haliç (the Golden Horn), Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, *32*(4), 815–840.

Bhandari, A., & Verma, R. P. (2013). *Strategic management: A conceptual framework*. New Delhi, IN: McGraw Hill Education (India) Private Limited.

Brenner, N. (2004) *New State Spaces: Urban Governance and Rescaling of Statehood*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Brenner, N. (2018) *New Urban Spaces: Urban Theory and the Scale Question*. Oxford,UK: Oxford University Press.

Brenner, R. (2006). *The economics of global turbulence: the advanced capitalist economies from long boom to long downturn, 1945–2005*. New York, NY: Verso.

Caro, L. P. (2020). *Türk işgücü piyasasında Suriyeli mülteciler.* İstanbul: ILO Türkiye Ofisi.

Csomos, G. (2017). Cities as command and control centres of the world economy: An empirical analysis, 2006–2015. *Bulletin of Geography*, *38*(38), 7–26.

Daniels, P. (2013). Reconfiguring the global service economy? The case of the BRICs. In J. R. Cuadrado-Roura (Ed.), *Service Industries and Regions* (pp. 135–155). Berlin, DE: Springer.

Derudder, B., & Taylor, P. (2016). Change in the world city network, 2000–2012. *The Professional Geographer*, *68*(4), 624–637.

Dökmeci, V., & Berköz, L. (1994). Transformation of Istanbul from a monocentric to a polycentric city. *European Planning Studies*, *2*(2), 193–205.

Doğan, M. (2013). Geçmişten günümüze İstanbul'da sanayileşme süreci ve son 10 yıllık gelişimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, *27*, 511–550.

Enlil, Z. M. (2011). The neoliberal agenda and the changing urban form of Istanbul. *International Planning Studies*, *16*(1), 5–25.

Fainstein, S. S. (2001). Inequality in global city-regions. *DisP-The Planning Review*, *37*(144), 20–25.

Florida, R. L. (2005). *Cities and the creative class*. New York, NY: Routledge.

Ferm, J., & Jones, E. (2016). Mixed-use 'regeneration'of employment land in the post-industrial city: challenges and realities in London. *European Planning Studies*, *24*(10), 1913–1936.

Ferm, J. (2016). Preventing the displacement of small businesses through commercial gentrification: are affordable workspace policies the solution?. *Planning Practice & Research*, *31*(4), 402–419.

Friedmann, J. (1986). The world city hypothesis. *Development and change*, *17*(1), 69–83.

Fujita, K. (2003). Neo-industrial Tokyo: Urban development and globalisation in Japan's state-centred developmental capitalism. *Urban Studies*, *40*(2), 249–281.

GaWC (2000). The world according to GaWC 2000. *Globalization and World Cities Network.* Retrieved from https://www.lboro.ac.uk/gawc/world2000.html

GaWC (2017). The world according to GaWC 2016. *Globalization and World Cities Network.* Retrieved from https://www.lboro.ac.uk/gawc/world2016.html

Hamnett, C. (2000). Gentrification, postindustrialism, and industrial and occupational restructuring in global cities. In G. Bridge& S. Watson (Eds.), *A Companion to the* (pp. 331–341), Malden, MA: Blackwell Publishing.

Hamnett, C. (2020). The changing social structure of global cities: Professionalisation, proletarianisation or polarisation. *Urban Studies*, DOI: 10.1177/0042098020940556

Harris, A. (2012). The metonymic urbanism of twenty-first-century Mumbai. *Urban Studies*, *49*(13), 2955–2973.

Hassink, R., Hu, X., Shin, D. H., Yamamura, S., & Gong, H. (2018). The restructuring of old industrial areas in East Asia. *Area Development and Policy*, *3*(2), 185–202.

He, C., Zhu, S., & Yang, X. (2017). What matters for regional industrial dynamics in a transitional economy?. *Area Development and Policy*, *2*(1), 71–90.

Heo, I. (2015). Neoliberal developmentalism in South Korea: Evidence from the green growth policymaking process. *Asia Pacific Viewpoint*, *56*(3), 351–364.

Hill, R. C. and Kim, J. W. (2000). Global cities and developmental states: New York, Tokyo and Seoul. *Urban Studies*, *37*(12), 2167–2195.

Hoyler, M., & Harrison, J. (2017). Global cities research and urban theory making. *Environment and Planning A: Economy and Space*, *49*(12), 2853–2858.

Huynh, D. T. (2020). Seoul. In Hyunh D. T. (Ed.). *Making megacities in Asia* (pp. 13–31). Singapore, SG: Springer.

Indraprahasta, G. S., Derudder, B., & Koelemaij, J. (2018). Global-local dynamics in the transformation of the Jakarta metropolitan area into a global city-region. *disP-The Planning Review*, *54*(3), 52–62.

İBB (2009). *1/100.000 ölçekli İstanbul çevre düzeni planı raporu*. Istanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü.

İBB (2020). *İstanbul ekonomi bülteni: İsgücü piyasası, Aralık, 2020.* İstanbul İstatistik Ofisi, 15 Ocak 2021 tarihinde https://istatistik.istanbul/bulten.html?id=86 adresinden erişildi.

İSO (2015). *İstanbul sanayi odası strateji belgesi.* İstanbul Sanayi Odası: İstanbul.

İSTKA (2012). *İstanbul bölgesinde yatırım ve yatırımın önündeki engeller.* İstanbul Kalkınma Ajansı: İstanbul.

İSTKA (2014). *2014–2023 Istanbul çevre planı*. İstanbul: Istanbul Kalkınma Ajansı.

İŞKUR (2016). *İstanbul piyasası araştırma raporu*. İstanbul Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü: İstanbul.

Kantor, P., Lefèvre, C., Saito, A., Savitch, H. V., & Thornley, A. (2012). *Struggling giants: City-Region governance in London, New York, Paris and Tokyo*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Kasaba, R. (2008). *The Cambridge history of Turkey Volume 4: Turkey in the modern world*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Keyder, Ç. (1999). The setting. In Ç. Keyder (Ed.), *Istanbul between the global and the local* (pp. 3–30), Oxford, UK: Rowman and Littlefield.

Keyder, Ç. (2005). Globalization and social exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, *29*(1), 124–134.

Keyder, Ç. (2008). A brief history of modern Istanbul. In R. Kasaba (Ed.), *The Cambridge history of Turkey volume 4: Turkey in the modern world* (pp. 504–523), Cambridge,UK : Cambridge University Press.

Keyder, Ç. (2010). Capital city resurgent: İstanbul since the 1980s. *New Perspectives on Turkey*, *43*, 177–186.

Kızıldere, D., & Chiodelli, F. (2018) Discrete emergence of neoliberal policies on public space: an informal business improvement district in Istanbul, Turkey. *Urban Geography*. *39*(5), 783–802.

Kleibert, J. (2017). On the global city map, but not in command? Probing Manila's position in the world city network. *Environment and Planning A: Economy and Space*, *49*(12), 2897–2915.

Krijnen, M., Bassens, D., & Van Meeteren, M. (2017). Manning circuits of value: Lebanese professionals and expatriate world-city formation in Beirut. *Environment and Planning A: Economy and Space*, *49*(12), 2878–2896.

Logie, S. & Morvan, Y. (2014). *İstanbul 2023.* İstanbul: İletişim.

Ma, X., & Timberlake, M. (2013). 'World city typologies and national city system deterritorialisation: USA, China and Japan', *Urban Studies*, *50*(2), 255–275.

May, J., Wills, J., Datta, K., Evans, Y., Herbert, J., & McIlwaine, C. (2007). Keeping London working: global cities, the British state and London's new migrant division of labour. *Transactions of the Institute of British Geographers*, *32*(2), 151–167.

Neumann, T. (2016). *Remaking the rust belt: The postindustrial transformation of North America*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

Olds, K., & Yeung, H. (2004). Pathways to global city formation: a view from the developmental city-state of Singapore. *Review of International Political Economy*, *11*(3), 489–521.

Öktem, B. (2011). The role of global city discourses in the development and transformation of the Buyukdere–Maslak Axis into the international business district of Istanbul. *International Planning Studies*, *16*(1), 27–42.

Özdemir, D. (2002). The developments in the central business district of Istanbul in the 1990s. *Louvain-La-Neuve: European Regional Science Association (ERSA)*. Retrieved from https://www.econstor.eu/handle/10419/115818

Parnell, S., & Robinson, J. (2012). (Re)theorizing cities from the Global South: Looking beyond neoliberalism. *Urban Geography*, *33*(4), 593–617.

Parnreiter, C. (2014). Network or hierarchical relations? A plea for redirecting attention to the control functions of global cities. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, *105*(4), 398–411.

Parnreiter, C. (2013). The global city tradition. In M. Acuto & W. Steele (Eds.), *Global city challenges: Debating a concept, improving the practice* (pp. 15–32). Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.

Parnreiter, C., Haferburg, C., & Oßenbrügge J. (2013). Shifting corporate geographies in global cities of the South: Mexico City and Johannesburg as case studies. *Die Erde*, *144*(1), 1–16.

Pike, A. (2020). Coping with deindustrialization in the global North and South. *International Journal of Urban Sciences*, DOI: 10.1080/12265934.2020.1730225

PricewaterhouseCoopers and Urban Land Institute (2019). *Emerging Trends in Real Estate: Europe*. İstanbul: Urban Land Institute.

Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, *21*(1), 1–33.

Roy, A. (2016). Who's afraid of postcolonial theory?. *International Journal of Urban and Regional Research*, *40*(1), 200–209.

Sanderson, M. R., Derudder, B., Timberlake, M., & Witlox, F. (2015). Are world cities also world immigrant cities? An international, cross-city analysis of global centrality and immigration. *International Journal of Comparative Sociology*, *56*(3–4), 173–197.

Sarkis, H. (2009). It's Istanbul (Not Globalisation). In R. Burdett (Ed). *Istanbul: City of ıntersections* (pp. 14–15), London: London School of Economics and Political Science.

Sassen, S. (1991). *The Global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Sassen, S. (2001). *The Global City: New York, London, Tokyo*. 2nd edition. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Sassen, S. (2016). The global city: Enabling economic intermediation and bearing its costs. *City & Community*, *15*(2), 97–108.

Sassen, S. (2019). *Cities in a world economy*. 5th edition. Thousand Oaks, UK: SAGE.

Saito, A. (2003). Global city formation in a capitalist developmental state: Tokyo and the waterfront sub-centre project. *Urban Studies*, *40*(2), 283–308.

Savitch, H. V., Gross, J. S., & Ye, L. (2014). Do Chinese cities break the global mold?. *Cities*, *41*, 155–161.

Sayın, Ö., Hoyler, M., & Harrison, J. (2020). Doing comparative urbanism differently: Conjunctural cities and the stress-testing of urban theory. *Urban Studies*, DOI: 10.1177/0042098020957499

Sayın, Ö. (2020). Bir küresel kent olarak İstanbul'un küresel ekonomideki konumu ve işlevlerine dair kısa bir değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları, 125*(246), 109–128.

Schindler, S. (2017). Towards a paradigm of Southern urbanism. *City*, *21*(1), 47–64.

Schindler, S., Gillespie, T., Banks, N., Bayırbağ, M. K., Burte, H., Kanai, J. M., & Sami, N. (2020). Deindustrialization in cities of the Global South. *Area Development and Policy*, 1–22, DOI: 10.1080/23792949.2020.1725393

Scott, A. J., Agnew, J., Soja, E. W., & Storper, M. (2001). Global city-regions. In Scott, A. J. (Ed.), *Global city-regions: Trends, Theory, Policy* (pp. 11–32). New York, NY: Oxford University Press.

Scott, A. J., & Storper, M. (2015). The nature of cities: The scope and limits of urban theory. *International journal of urban and regional research*, *39*(1), 1–15.

SGK (2020). Kayıtdışı İstihdam Oranı. *Sosyal Güvenlik Kurumu.* 10 Şubat 2021 tarihinde http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari adresinden erişildi.

Sheppard, E., Leitner, H., & Maringanti, A. (2013). Provincializing global urbanism: A manifesto. *Urban Geography*, *34*(7), 893–900.

Sputnik (2019, 20 Aralık). Türkiye'de beyin göçü ilk kez lise seviyesine indi. *Sputnik*. 20 Ocak 2021 tarihinde https://tr.sputniknews.com/turkiye/201912201040880571-turkiyede-beyin-gocu-ilk-kez-lise-seviyesine-indi/ adresinden erişildi.

TCEB (2017). *Uluslararası doğrudan yatırımlar 2016 yılı raporu*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı.

TCKB (2015). *Onuncu kalkınma planı 2014–2018.* Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı.

TCTB (2020). Yurtdışında yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin türkiye'deki yatırımları. *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı.* 15 Şubat 2021 tarihinde https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/yurtdisi-yatirimlar/uluslararasi-yatirim-istatistikleri/yurtdisinda-yerlesik-gercek-ve-tuzel-kisilerin-turkiyedeki-yatirimlari adresinden erişildi.

Tekeli, İ. (2010). The story of Istanbul's modernisation', *Architectural Design*, *80*(1), 32–39.

Temurçin, K. & Aldırmaz, Y. (2017). İstanbul ilinde sanayi: Tarihsel gelişim, yapısal değişim, mekânsal dönüşüm. K. Temurçin, & MA Dulupçu (Eds.), *Türkiye'de mekânsal ve bölgesel dönüşümler* kitabı içinde (s. 1–14). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Timberlake, M., Sanderson, M. R., Ma, X., Derudder, B., Winitzky, J., & Witlox, F. (2012). Testing a global city hypothesis: An assessment of polarization across US cities. *City & Community*, *11*(1), 74–93.

Timberlake, M., Wei, Y. D., Ma, X., & Hao, J. (2014). Global cities with Chinese characteristics. *Cities*, *41*, 162–170.

TMMOB (2017). *Oda raporu: Organize sanayi bölgeleri, küçük sanayi siteleri ve teknoparklar*. İstanbul: TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayınları.

Toksöz, G., Erdoğdu, S. & Kaşka, S. (20212). *Irregular labour migration n Turkey and situation of migrant workers in the labour market.* Ankara: International organization for Migration (IOM).

TÜİK (2016). İl bazında gayrisafi yurtiçi hasıla, 2004–2014. *Türkiye İstatistik Kurumu.* 15 Ocak 2021 tarihinde https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24920 adresinden erişildi.

TÜİK (2019). İl bazında gayrisafi yurtiçi hasıla, 2015–2017. *Türkiye İstatistik Kurumu.* 15 Ocak 2021 tarihinde https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30888 adresinden erişildi.

TÜİK (2019). İl bazında gayrisafi yurtiçi hasıla, 2018. *Türkiye İstatistik Kurumu.* 15 Ocak 2021 tarihinde https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30889 adresinden erişildi

Tümertekin, E. (2010). *İstanbul insan ve mekan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkün, A., Aslan, S. & Şen, B. (2014) 1923–1980 döneminde kentsel politikalar ve İstanbul'da konut alanlarının gelişimi: Mevzuat, aktörler ve hakim söylem. A. Türkün (Ed.). *Mülk, mahal, insan: İstanbul'da kentsel dönüşüm* kitabı içinde (s. 43–69). Istanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Üçoğlu, M. (2019). Massive housing and nature's limits? The urban political ecology of Istanbul's periphery. In K. M. Güney, R. Keil & M. Üçoğlu (Eds.). *Massive suburbanization:(Re) building the global periphery* (pp. 181–200). Toronto, CA: University of Toronto Press.

Verginer, L., & Riccaboni, M. (2021). Talent goes to global cities: The world network of scientists' mobility. *Research Policy*, *50*(1), 104127.

Walker, D.R.F., & Taylor, P. J. (2000). Istanbul: Gateway between east and west under conditions of contemporary globalization?, *Globalization and World Cities Network.* Retrieved from *http://www.lboro.ac.uk/gawc/projects/project9.html*

Wei, Y. D., & Leung, C. K. (2005). Development zones, foreign investment, and global city formation in Shanghai. *Growth and Change*, *36*(1), 16–40.

Wei, Y. D., & Yu, D. (2006). State policy and the globalization of Beijing: Emerging themes. *Habitat International*, *30*(3), 377–395.

Wei, Y. D., Leung, C. K., & Luo, J. (2006). Globalizing Shanghai: Foreign investment and urban restructuring. *Habitat International*, *30*(2), 231–244.

Yeandle, M., Wardle, M., & Mainelli, M. (2018). The global financial centres index 24. *The Global Finance Centres Index (GFCI)-Long Finance*.

Yetişkul, E., & Demirel, S. (2018) 'Assembling gentrification in Istanbul: The Cihangir neighbourhood of Beyoğlu', *Urban Studies*, DOI: 10.1177/0042098017746623

Zhang, L. Y. (2014). Dynamics and constraints of state-led global city formation in emerging economies: The case of Shanghai. *Urban Studies*, *51*(6), 1162–1178.